

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASI JOQARI
BILIMLENDIRIW, ILIM HÁM INNOVACIYALAR
MINISTRILIGI
ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASI MÁDENIYAT HÁM
TURIZM MINISTRILIGI
ÓZBEKSTAN MÁMLEKETLIK KONSERVATORIYASI
NÓKIS FILIALI**

MUZÍKA HÁM KÓRKEM ÓNER XABARSHISI

ilimiy-metodikaliq jurnal

MUSÍQA VA SAN'AT AXBOROTNOMASI

Ilmiy-uslubiy jurnal

ВЕСТНИК МУЗЫКИ И ИСКУССТВА

Научно-методический журнал

BULLETIN OF MUSIC AND ART

Scientificmethodical journal

№ 1

SHOLKEMLESTIRISHI:

O'zbekiston mamleketlik konservatoriyasi Nokis filiali

- Bas redaktor:** – Allanbaev Rudakiy, professor w.w.a
Bas redaktor orinbasari: – Kamalova Dilduza, filologiya ilimleri boyinsha
filosofiya doktori (PhD)
Juwapli xatker: – Gulmira Palwanova

REDKOLLEGIYA AGZALARI:

- Omonilla Rizaev** – O'zbekiston mamleketlik k'rkem oner ham mad'niyat
institut'i, professor w.w.a.
Hikmat Rajabov – O'zbekiston mamleketlik konservatoriyasi Nokis filiali,
professor w.w.a.
Sayyora Gafurova – O'zbekiston mamleketlik konservatoriyasi, professor
Oydin Abdullaeva – O'zbekiston mamleketlik konservatoriyasi, professor.
Qurbanbay Jarimbetov – Qaraqalpaq mamleketlik universiteti, professor.
Alima Berdimuratova – Qaraqalpaq mamleketlik universiteti, professor.
Ziyada Bekbergenova – OzR IA Qaraqalpaqstan bolimi, professor.
Oqilxon Ibragimov – O'zbekiston mamleketlik k'rkem oner ham mad'niyat
institut'i, professor.
Azizbek Turdiev – O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Senatm'n jaslar,
mad'niyat ham sport mas'eleleri komiteti baslig'i
orinbasari, filologiya ilimleri boyinsha filosofiya
doktori (PhD).
Allanazar Abdiev – Filologiya ilimlerinin kandidati, Qaraqalpaqstan Respublikasi
xaliq jazirshisi
Artiqbay Erejepov – Nokis qalaliq 1-sanli balalar muzika ham k'rkem oner mektebi,
pedagogika ilimleri boyinsha filosofiya doktori (PhD).
Janabay Marziyev – Qaraqalpaq mamleketlik universiteti, filologiya
ilimleri boyinsha filosofiya doktori (PhD), docent.
Iroda Mirtalipova – OzMK janindagi B.Zokirov atindagi MEKOl, k'rkem
onertanir ilimleri boyinsha filosofiya doktori (PhD).

JAMIYETLIK KENES:

- | | |
|-----------------------|-------------------------|
| Baxtiyor Sayfullaev | Najimatdin Muxameddinov |
| Ozodbek Nazarbekov | Najimatdin Ansatbaev |
| Komoliddin Urinbaev | Gulistan Annaqlicheva |
| Dawitbay Qurbaniyazov | Rayxan Saparova |
| Qalbay Turdiev | Paraxat Mamutov |

MAZMUNĠ

Алланбаев Р. Миллий мәдеиятымызды рауажландыруу жолында және бир кәдем	3
--	---

MUZİKATANIW

Мамутов П.А. Замангәй музыка тәлим системасын жетилистириүде рууыйлыктын орны	5
Пахратдинов Ш. Работа над произведением крупной формой	10
Sayidov T. D. Xonandalik ovozing fiziologik va akustik xususiyatlari	14
Мирталипова И.М. Ҳинд мусика назариясидаги товушкатор структураларига бир назар	16
Raimova D.M. O'rta Osiya musiqa cholg'ularining paydo bolish tarixi	20
Расулов М.М. Мусика, теле ва радио дастурларнинг муҳим компоненти ва композицион омили сифатида (тембр, темп, ритм, импульсивлик мисолларида)	23
Matyakubova U.G'. V-XV asrlar markaziy Osiyada musiqa madaniyatining nazariy asoslari	28

KORKEM ONER

Ражабов Х.Ж. Арсланбай Нажимов ижодига бир назар... ..	33
Matimuratov S.E. Qaraqalpaq kompozitori Kenesbay Abdullaev dōretiwshiligi haqqında	35
Qutekeeva R.A. Qaraqalpaq kōrkem ōnerinde Ilish Xojametovtın tutqan ornı	39
Allaniyazov B.Q. Muzika kōrkem ōnerinin bayteregi (<i>Kompozitor Najimatdin Muxammeddinovtın ōmiri ham dōretiwshiligi haqqında</i>)	44
Чаршемов Ж.А. «Қоблан» балетининг композицион хусусияти	48
Абдуллаева Ш.С. Труд все побеждает	57
Abatbaeva R.A. Qaraqalpaq kōrkem ōnerinde kompozitor Gayıp Demesinovtın tutqan ornı	61
Палўанова Г.А. «Аязий» драмасында кахарман характерин сәулелендириүдиц өзине тән қасийетлери	65
Палўанова Г.А. Каракалпакстанда театр режиссурасының пайда болыуындагы миллий дәреклер	68
Muxammeddinov Q. Milliy opera ham balet janrdagi tariyxiy shigarmalar	71
Parmonov D.R. «Doira va urma zarbli cholg'ulari» musiqa san'atining yorqın namoyondasi	75
Каримова И.И. Традиции исполнения музыки Каракалпакского композитора Гаип Демесинова	78

ATQARIWSHILIQ ONERI

Erejepov A.A. Baqsishılıq kōrkem ōnerinde dōretilgen qosıq ham namalarını jaslar tarbiyasındaǵı ahmiyeti	83
Tnıbaev P.K. Dirijyorlıq kōrkem ōnerinin turleri ham evolyuciyası	87
Шарипова А.Р., Сидикова А.М. К вопросу о фортепианном исполнительском искусстве в Узбекистане	92
Ayubov K.Z. Foniologiya va odam ovozi tasnifi	95
Ziyovutdinova Z.U. XIX asrning ikkinchi yarimida o'zbek xalq cholg'ulari ijrochiligi sohasidagi jiddiy o'zgarishlar	98
Dadaboyev X.M. Xalq cholg'ulari ansambllarini tashkil etish	100
Aliev N.G. Demli saz āsbaplar tariyxı, klassikalıq muzika ham onın būgingi kündeǵi tutqan ornı	102

Saidxonov A.S. Cholg‘u konsert janri tarixi va taraqqiyoti	105
Jumabaev A.E. Qaraqalpaq k�rkem �nerinde xaliq namali qosiqclarinn tutqan orm	110

MUZIKA PEDAGOGIKASI

Xojanazarov T. Vokal pedagogikasidagi metodlardi zamanag�y pedagogikaga aylantiruv usillari	115
Ходжаметова Г.И. Задача обучения, воспитания и развития детей в музыкальной школе	117
Botirova X.T. Musiqa taʼlimi pedagogikasida oʻquvchi yoshlarni maʼnaviy-axloqiy taʼlim-tarbiyasini shakllantirish	121
Saidumarov I. Taʼlim-tarbiya va shaxsning maʼnaviy kamoloti xususida sharq allomalarining qarashlari	124
Абдисултанов Ж.Дж. Болалар мусика ва санъат мактабларида «Мусика адаби�ti» фанини �kitishda инновацион ёнлашув	128
Мат�кубов Э.Г. Мусикада модулли таълим асослари	131
Najmetdinova N.I. Maktabgacha taʼlim tashkilotlarida bolalarning mustaqil musiqiy faoliyatining ahamiyati va mazmuni	137
Iseev R.A. Fortepiano paninin jah�n muzika oquv prosesidagi ahamiyeti ham orm	141
Dauletbaev T.K. Milliy saz asbaplarm mektep oquvshılara �yretiw�n ahamiyeti	145

J MIYETLIK-GUMANITAR P NLER

Бекбергенова З.У. Каракалпак халык д�станы «Қырык кыз» х�м х�зирги каракалпак драматургиясы	150
Утепова Т.Б. Маданиятлараро мулохот тахлиллари Европа олимлари назарида	153
Жумашева А.Х. Интерактивные при�мы и формы проведения практических занятий	159
Саденова Г.П. Каракалпак паремиологиясында жаксылык концепти	163
Mambetnazarov M.K. Hoja Axmet Yassawiy hikmetlerinin jaslar tarbiyasidagi ahamiyeti	166
Марзияев Ж.К. Маќаланыц публицистикалык сыпатламасы	169
Камалова Д.�. Шыгарма композициясында турмыс шынлыгын с�улелендири� шеберлиги	171
Мамбетназарова Р.К. Идеино-тематические особенности жанр путешествия в Каракалпакской литературе (на примере «Путешествия в пять стран по океану» Тажсена Изимбетова)	175

JAS IZERTLEWSHILER

Paxratdinov J.A. Kop qirli talant iyesi	180
Jumamuratova A.A. Qaraqalpaqstanda Opera janrinn tutqan orm	181
Muratbaeva A.A. Jaslard�n muzikal�q intellekt�n asir�wda muzika sinshısı Gulmaryam Kamalovan�n orm	185
Orazalieva G.S. G�llengen dawirde — Jana namalar (Jamil Charshemov d�retpeleleri haqqında)	186
Segizbaeva G.Q. Qaraqalpaqstanda daslepki muzikal�q drama janrinn payda bolıwı	188

ҚАРАҚАЛПАҚ ПАРЕМИОЛОГИЯСЫНДА ЖАҚСЫЛЫҚ КОНЦЕПТИ

Саденова Г. П.

Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Аннотация: Мақалада концепт хәм оның изертлениуи, жақсылық концептинин халықтың руухый мәдений мийрасы болған нақыл-мақалларда сәуелелениуи лингвокультурологиялық анализ етилген.

Гилт сөзлер: Антропоцентризм, концепт, лингвомәденияттаныу, нақыл-мақал, фразеологизм.

Аннотация: В статье исследуется концепт, а также анализируется трактовка концепта добра в пословицах и поговорках с духовно-культурным наследием персонажа в лингвокультурологическом плане.

Ключевые слова: Антропоцентризм, концепт, лингвокультура, поговорка, фразеология.

Annotation: The article examines the concept and analyzes the interpretation of the concept of goodness in proverbs and proverbs with the spiritual and cultural heritage of the character in linguoculturological terms.

Keywords: Anthropocentrism, concept, linguistic culture, proverb, phraseology.

Хәр бир халықтың тили оның әсирлер бойы басып өткен жолының тарийхы ҳаққында маглыұмат береді. Себеби, миллеттиң тарийхый дәуірлердеги барлық басынан өткен жағдайлары оның тилинде гана сақланып қалыуы сөзсиз. Сонлықтан, тил хәм миллетти бир-биринен ажыратып қарау, изертлеу мүмкин емес. Тилдиң лексикалық қурамындағы айырым сөзлер миллий образға енип, сол тилде сөйлеуши халықтың салт-дәстүри, мәдениаты менен байланысып, сол мәни, түсиник тилге көшеди. Бизди қоршаған орталықтағы зат хәм ҳәдийселер барлық адамзат дүньясына ортақ, белгили болыуы менен қатар, хәр халықтың санасы менен түсинигине, мәдений хәм миллий өзгешелигине қарап ажыралып турады хәм когнитивли түрде санасында қәлиплеседи. Хәр халықтың рауажланыу тарийхы, турмыс кешириу тәжирийбеси, өмирлик қағыйдалары хәр түрли болыуына байланысly, дүньяның лингвистикалық көриниси тууралы түсиниклери де хәр түрли болады. Когнитив лингвистика адам санасында тиллик хәм тиллик емес билиу системасы дүзилсин, информацияларын өзлестириу, қайта ислеу, қолланыу, тиллик таңбалар арқалы кодланған информацияларды ашыу, оларды кодқа салыу сыяқлы жағдайлардың иске асыуын тәмийинлейди.

Демек, концепт – мәденияттың ақылы жыйынтығы болып табылады. Концепт ҳаққында илимпазлардың пикирлери бирдей емес, бирақ олар барқулла бир-бирин толықтырып, жыйнақлап отырады. Илимпазлардың көрсетиуинше, «Концепты – это «смыслы», составляющие когнитивно-базисные подсистемы мнения и знания [1: 24]. «Концепт – этномәдений санада сақланған, белгили бир миллеттиң әуладтан-әуладқа өтетугын ықшам, терең мәнили ҳақыйқат болмыс, миллий мәдений бахалықлары ҳаққындағы бирнеше әсирлик түсинигин билдиретугын қурам» [2: 62].

Хәр бир концепттиң қунлылығы адамның сәуелеленген объектке қатнасын яғный, оның симпатиясын хәм антипатиясын анықлайды. Ҳақыйқатлыққа қатнасты бахалап көрсетиу эксплицит яки имплицит болады, субъект оны қанаатландыарлық яки қанаатландыарлық емес аспектте бахалайды, «жақсы-жаман» принципи бойынша улыұмаластырыу көзқарасынан белгилейди. Бунда баха, қәде бойынша, эмоциональ яки социальлық шәртли болады. Буннан тысқары, баха көп қырлы, миллий-шәртли яки жеке-шахслық характерге ийе болыуы мүмкин [3: 27].

Солай етип, концепт ҳаққында мысал келтиретугын болсақ, адамзатқа тән, турмыслық мәниске ийе ақыл концепти «көкирегінде көзи бар», «руухый байлық», «адамның досы»,

 мир концепти – «д ня», «паный д ня», «жалган д ня», «д ран с ри »,  лим концепти – «Жан тапсыры », «Барса келмес», «Д нядан  ти », «Аманатын тапсыры » х.т.б. Мине адам санасында катып қалган т синиклер,  лемди сези , таны  бирликлери усындай с з дизбеклери аркалы к ринис табады. Ал, жақсылық х м жаманлық концепти хаққында с з ететугын болсақ, бул х р бир миллеттин, халықтың миллий-м дений к дириятлары, этикалық к зқараслары, салт-д ст р,  рп- детлери менен тығыз байланысly болады х м тилде  з с  лелени ин табады. Бурыннан этика- стетикада жақсылық хаққында х р т рли қарама-қарсы пикирлер менен бир қатарда жақын пикирлерди де ушыраты ға болады.  стетикада жақсылықтың  зи г ззаллық деген пикирлерди де ушыраты ға болады.

Ал, этиканың болса тийкары — жақсылық болып есапланады. Себеби, д няның  стини жақсылықтан турады, егер жақсылар болмағанда бул д няның  стини кулар еди. Атақлы ойшыл  л-Фарабий бабамыздың да этика хаққындағы к зқарасларында жақсылық, мийримлилик категориялары баслы орынды ийелейди. Себеби, алым этиканы ең алды менен жақсылық х м жаманлықты ажыраты ға м мкиншилик беретугын илим деп қарастырады.

Сондай-ақ, философ илимпаз В.А.Канке жақсылық бул — жу апкершилик деп қарайды. Хақыйкатлық, сулы лық, жақсылық  ше и бириксе гана идеал жақсылық пайда болады. Биз негизи жақсылықтың не екенин билемиз, оны қайта-қайта излей беремиз. Мине, бул  мирдеги нызамлы кубылыс деген тоқтамға келеди [4: 150].

Жақсылықты концепт деп алып қарайтуғын болсақ, ондағы бахалы категорияларға – мийримлилик, х ждан, ар-намыс, адамгершилик, инсанийлық, ке пейиллик, кишипейиллик х м тағы басқа да пазыйлетлер киреди .

Демек, жақсылық — мийримлилик, а ке иллилик, хадаллық х м басқа да ту ры ис-х рекетлердин, белгилердин жыйындысы. Жақсы м милени, жақсы исти, жақсы белгини билдиретугын жақсылық с зи к плеген т синиклерди  з ишине камтыйды. Бул т синиклер жақсылық м нисинің жыйындысын курайды. Ал, енди жаманлық болса ең бириншиден адам баласының жеке басына, миллеттин басына т сетугын қыйыншылықлар, м шкіл ислер (урыс,  лим, қайғы-мун, азап, кеселлик) жаман иллетлердин жыйындысы.

Адамзат пайда болғалы жақсылық х м жаманлық т синиклерин периште х м шайтан мысалында қарастырып келген. Ал, аңыз х м р  иятларда Абылды жақсылықтың, Қабылды жаманлықтың   кили ретинде к рген.

Қаракалпак халқының к ркем  дебий мийрасы болған нақыл-мақалларда жақсылық, жақсы усыл, жақсы с з ең биринши орынға қойылады. Тийкарынан нақыл-мақаллардың  гит-н сиятла , т рбиялық  х мийети к шли болғанлығы ушын да онда жақсылық х м жаманлық концепти айқын к зге тасланады. Жақсылық категорияларының х р т рли усылларды берили ин, оның тийкаргы белгилерин нақыл-мақаллардан алынған мысаллар аркалы баянла ға болады.

— жақсылық қылы  м нисинде: *Ийгилик истиң кеши жоқ* [5: 104] – бул жерде ийгиликли ис, жақсы ис, бире ге жақсылық қылы  м нисин билдирип тур. Қаракалпак тилинің тарийхына н зер тасласақ, ең д слепп жақсы деген м нини аңлаты  ушын едгу (ийги) с зи қолланылған.

— мийримлилик м нисинде: *К з-к зге т ссе, Мийрим-ш п  т ж зге т седи.* [5,73]. Жақсылықтың ең д слеппки белгиси –  лбетте,  згелерге мийрим-ш п  т к рсети  болып есапланады.

— жақсы с з, жақсы пикир: *Жақсының с зи татлы, Жаманның с зи қатты* [5: 85] *Жақсы с зге жан семиреди, жаман с зге жан секиреди.* [5: 100].  лбетте, халықта жақсыны с зинен таны деген с з бар. Хақыйкатында да, жақсы адамның с зи де,  зи де жағымлы, жақсы адамның а зынан жаман с з шықпайды деген м нисте.

— хадаллық, хақыйкатлылық м нисинде: *Хақ жолды тап та айырылма, Хадаллық қалар м ңгиге* [5].  йдемги ойшыл шайырларымыз да хақыйкатлық, хадаллықты - жақсылықтың бир белгиси деп есаплайды.

— жақсы жолдас сайла  м нисинде: *Жақсы қатын ерин ер қылады, жаман қатын ерин қара жер қылады.* [5: 88]. Инсан хешқашан  мирлик жолдас сайла да адаспа ы тийис. Жақсы

өмірлік жолдас әсиресе ер адам үшін жүде әхмийетли. Себеби ерди төрге апартуғын да, есикке апаратуғын ол — хаял. Хаял адамнан турмыста жүде ақыллы, дана болыу талап етиледі. Себеби, хаял шаңарактын ұйытқысы, егер, хаял жақсы болса берекет болады, хаял жаман болса берекет қашады.

— ақ кеуиллилик мәнисинде: *Ақ көкиректің аты азбайды, тоны тозбайды* [5: 94]. Өмірде жақсы адамларға қарата ақ кеуил, кеулинде кири жоқ, саудырлаған ақ көкирек, кеули таза сөзлерін көп қолланамыз. Хакыйкатында, ақ кеуил инсанның досы көп, хәмийше есиғи ашық, миймандос болып келеді.

— қайырлы ис етиу: *Қайыр етсең пүтин ет, Жарты қайыр жараспас* [5: 119]. Қайырлы исти хәр ким хәр күни ислеуи керек деген мәниде, биреудин мүтәжин питириу, қыйналғанда жәрдем бериу де бир жақсылықтың белғиси.

— инсанның белғиси, қадир-қымбаты хакқында: *Жақсы адам төрде отырса да, есикте отырса да, Бәрибир жақсы* [5: 117]. Бул жерде жақсы адамды хәмме сыйлайды, хәмме оған сый-хұрмет көрсетеді деген мәниде келип тур.

— кишипейил, ақ кеуил адамға байланыслы қолланылған: *Жомарт жоқлығын билдирмес, Жүйрик тоқлығын билдирмес* [5: 110].

— адамның минез-кулық, тәрбиясын сәулендиреди: *Әдеп-ли келин ийбели болады* [5: 119]. Өзелден, қарақалпақ халқында келиннің ийбелилиғине, ар-намысына, сыйласығына айрықша кеуил бөледі, егер келин әдепсиз, ийбесиз болса ата-анасының берген тәрбиясына сөз келеді.

— жақсы әке: *Жақсы ата жаман балаға қырық жыл азық* [5: 122]. Бунда перзенттин әкеге деген арқа сүйерлиғи, қырық жасқа келсе де өз арбасын өзи тарта алмайтуғын балаға әкенин демеуи, абырайы, жәрдем ететуғыны, мийримлилигин көрсетип тур.

— жақсы мийманның белғиси: *Қутлы қонақ келсе, Қой егиз қозылайды, Қутсыз қонақ келсе, Қойға қасқыр шабады.* [5: 127]. Қонақ келсе несийбеси менен келеді дегениндей, бул жерде қутлы сөзи жақсы, несийбели, кәдеми қутлы келди деген мәнилерде келип тур.

— жақсы дос хакқында: *Жақсы жолдастың бахасы жоқ* [5: 190]. *Жолдасы жаманды жау алады* [5: 191]. Ер адамға жақсы өмірлік жолдас таңлау қандай зәрүр болса, жақсы дос таңлау да тап сондай әхмийетли. Мысаллардан көринип турғанындай хәр қандай халықтың өзиниң этикалық – эстетикалық нормаларына сай әдеп-икрамлылық қағыйдалары, жазылмаған нормалары болады. Бул сол халықтың миллий-руұхый мәдениатын сәулендириу менен, оның менталитетин, мәдениятлылық дәрежесин, руұхый ишки дүньясын, әлемге қатнасын көрсетип турады. Әсиресе, халықтың бирнеше әсирлик руұхый байлығы болған нақыл-мақалларда бул этикалық нормалар терең баянланған. Олар соның үшін да, нақыл-мақаллар ықшам сөз бенен жуұмақланған пүтин бир ойды билдиреди.

Пайдаланылған әдебиетлар:

1. *Павиленис Р.* Язык. Смысл. Понимание. //Язык. Наука. Философия. Логико-методологический и семиотический анализ. Вильеус, 1986. - 263 с.
2. *Ислам А.* Лингвомәниеттану: тил – мәдениет контексинде. – Алматы-Астана, 2004. - 243 б.
3. *Арутюнова Н.Д.* Язык и мир человека. 2-е изд.,испр. Т. I-XV. – М.: Языки русской культуры, 1998. – С. 341.
4. *Канке В.А.* Основы философии: Учеб. для студентов сред. спец. учеб. зав. — М.: Логос; Высш. шк., 1999. - 288 с.
5. Қарақалпақ халық нақыл-мақаллары. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық IV том. Қарақалпақстан. – Нөкис, 1978.